

Båtsmansstugor, båtsmän och båtsmansberget

Bergsgatan, huvudgata, på Båtsmansberget. Gatlyckan, gas, lär vara den första i Mariefred.

I nordöstra hörnet av Mariefreds gamla stadskärna ligger kvarteret Båtsmansberget avgränsat i väster av Bergsgatan, från vilken Båtsmansgränden går ned till Långgatan. Båtsmännen, som har gett namn åt kvarteret och gränden, var inom indelningsverket flottans motsvarigheter till arméns indelta soldater.

Indelningsverket skapades av kung Karl XI (1655--1697) och stadfästes av riksdagen år 1682. Varje socken indelades efter storlek och bärkraft i ett antal rotar. Varje rote, som bestod av två--tre gårdar, var skyldig att hålla en soldat försörjd och utrustad. Som exempel kan nämnas att Kärnbo socken innehöll 12 rotar och alltså skulle ställa upp 12 indelta soldater vid Södermanlands regemente. Sammanlagt bestod den svenska armén i slutet av 1600-talet av cirka 38 000 indelta fotsoldater och ryttare samt cirka 25 000 värvade soldater. De senare var avsedda för främst försvaret av de områden ute i Europa, som efter 1600-talets olika krig tillhörde det svenska stormaktsväldet.

Städerna var befriade från skyldigheten att hålla fotsoldater och ryttare. I stället ålåg det dem att svara för rekryteringen av båtsmän till flottan, som i slutet av 1600-talet bestod av cirka 40 krigsskepp med en sammanlagd besättning om cirka 11 000 man.

Av dessa var omkring 6 000 värvade sjömän och resten indelta båtsmän. De senare hade till uppgift att betjäna kanonerna och tjänstgöra som infanteritrupp ombord. De kallades ofta "bösseskyttar" och hade alltså inga uppgifter avseende segling och navigation av det slag som en sjöman vanligen har. Dem svarade de värvade sjömännen för.

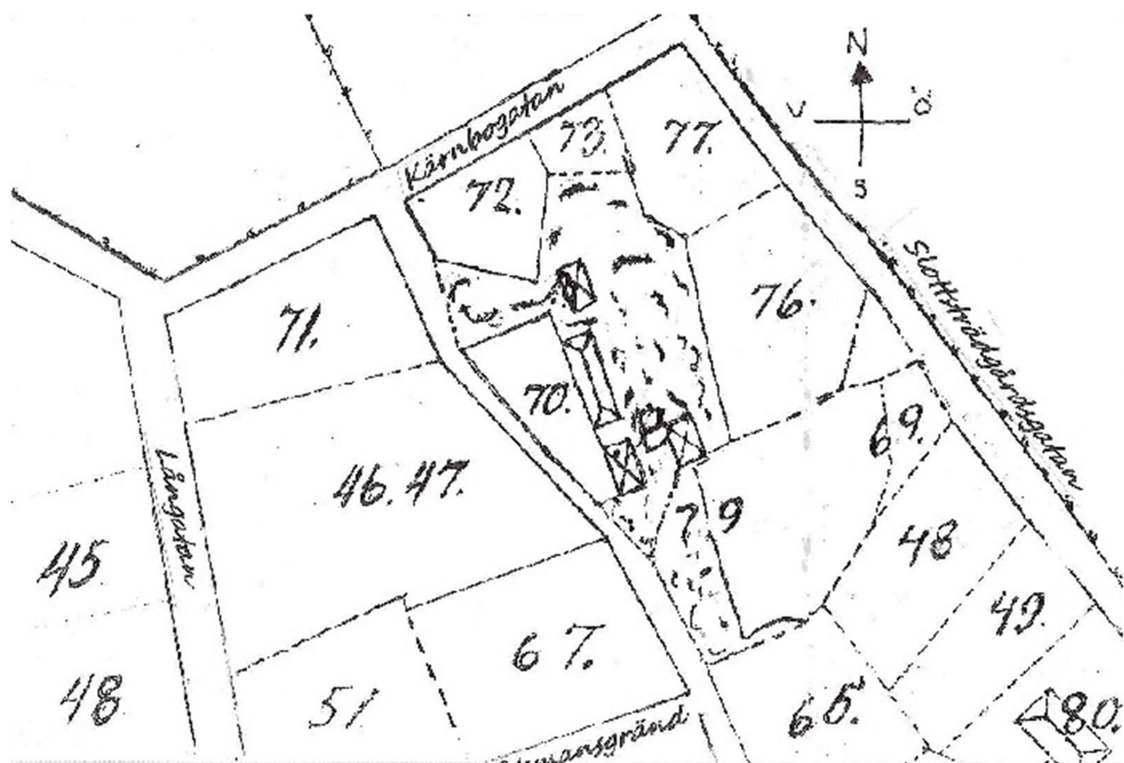
Städernas skyldighet att hålla båtsmän tillkom före indelningsverket. I en kunglig resolution från 1634 föreskrevs bl.a. hur många båtsmän varje stad skulle hålla försörjd och utrustad. Men genom indelningsverket fick båtsmanshållet en fastare form. I en kunglig förordning år 1690 reglerades således ganska detaljerat vilka förmåner som städernas båtsmän skulle åtnjuta. De skulle bl.a. få fri bostad för sig

och familjen eller ett årligt "bostadsbidrag". Därtill kom en årlig lön som år 1690 uppgick till åtta daler silvermynt (i dag motsvarande cirka 6 000 kronor i köpkraft). Lönen fick drygas ut genom att båtsmännen utförde olika legoarbeten. De fick dock inte ha egen verkstad och därigenom konkurrera med hantverkarna i staden. Vidare föreskrevs i förordningen vilka kläder och persedlar som båtsmannen skulle förses med vid

“uppbåd“, bl.a. ett par skor, ett par byxor, ett par strumpor, en skjorta, en mössa och en hängmatta (att sova i -- några kojer fanns ju inte ombord).

Staden Mariefred (som fick stadsprivilegier år 1605) hade vid sekelskiftet 1600/1700 cirka 300 invånare. Den var indelad i fyra rotar och alltså ålagd att hålla fyra båtsmän och fyra s.k. ördubblingsbåtsmän. De senare var någon sorts “reservare”. I varje rote fanns en rotemästare med uppgift att svara för rekrytering och uppsyn över att båtsmännen fick sina rättigheter tillgodosedda. I en skrift utgiven år 1989 av Mariefredsbygdens hembygdsförening, *“Soldater och båtsmän i Kärnbo och Mariefred”*, har Gustav Lundberg redovisat en förteckning med namn över båtsmän och rotemästare i Mariefred under åren 1687—1790, se nedan.

Båtsmännen i Mariefred blev anvisade bostäder genom stadens försorg. På en karta från 1799 (*“Charta över Mariaefreds stad uti Södermanland och Selebo härad avfattad år 1799 av Er. Lindberg”*) återfinns ett område som inte har delats in i gårdar och alltså torde ha varit en allmänning. Området har beteckningen “B” och i beskrivningen till kartan anges bl.a.: *“B. Tvenne berg, varaf på det norra några båtsmansstugor äro belägna”*. På kartan är också inritade fyra stugor, tre mindre och en större utan gårdsbeteckning. Med tillämpning av kartans skala har Evald Gustafsson, enligt Gustav Lundberg, gjort en noggrann mätning av stugornas storlek. De mindre var 4,4 x 7,0 meter och den större 4,4 x 14,0 meter.

Karta med de fyra båtmanshusen inritade.

År 1873 beslutade Riksdagen att indelningsverket successivt skulle avvecklas och fr.o.m. 1901 ersättas av den allmänna värnplikten. Men vad gällde städernas skyldighet att hålla båtsmän började avvecklingen tidigare. I ett kungligt brev den 25 april 1792 befriades städerna från *“båtsmans utgörande in natura”* mot erläggande av *“vakansavgift”*. För Mariefreds del uppgick denna avgift år 1803 till 40 riksdaler.

Genom avvecklingen av båtsmansväsendet fanns ingen anledning för staden att behålla båtsmansstugorna på Båtsmansberget. De såldes på auktion den 12 augusti 1822. Nettoinkomsten blev 38 riksdaler och 3 skilling. Dock redovisas den i stadens räkenskaper först år 1832, alltså tio år senare. Orsaken härtil är okänd. Enligt Gustav Lundberg kan avflyttningsproblem möjligen vara en förklaring. Vad som har hänt med båtsmansstugorna efter auktionen är inte känt. Visserligen har även på senare tid sagts att ett och annat hus i staden är en f.d. båtsmansstuga men det har inte kunnat beläggas.

I en kulturhistorisk bebyggelseinventering som Sörmlands museum genomförde år 1978 betecknades kvarteret Båtsmansberget

“som stadens viktigaste såväl från byggnadshistorisk som miljösynpunkt . Här finns flera exempel på såväl enklare bostadsmiljöer från 1700-talet som på det burgnare borgerskapets bostäder från samma århundrade”.

Det rör sig om ett tiotal gårdar och att här beskriva var och en av dem med dess historia är inte möjligt. I det följande redovisas några av de intressantaste. (Anm. Här används de gamla gårdsnumren i stället för de modernare kvartersnumren.)

Gård 64 i hörnet av Djurgårds- och Bergsgatorna vid Kungshustorget torde härstamma från 1700-talet. Den kallas traditionellt för *“kronobageriet”* men på Gustaf III:s tid fanns här inget bageri, Sannolikt kommer sig namnet av att gården beboddes av en bagare Johansson, som på 1880-talet köpte gården och byggde den långa längan mot Djurgårdsgatan. Efter konkurs måste han sälja gården. Den nye ägaren var brand-vakten och ringaren Per Daniel Lindqvist, som lät gården gå vidare till sonen Per Lindqvist, även kallad Per Stadig på grund av såväl karaktär som kroppskonstitution. Han var liksom fadern ringare men etablerade sig också som snickare. Gården övertogs efter honom av sonen Wadjim ”Wadde” Lindqvist, en välkänd Mariefredsprofil, kanske mest känd som trollkarl. Men han hade också bilverkstad och bensinpump i hörnet Storgatan/Nygatan samt tillverkade och sålde cyklar under namnet

WaLi. Wadde sålde gården år 1966 och därefter har den haft flera olika ägare. På 1990-talet fanns där ett konstgalleri. På fasaden mot Djurgårdsgatan har föreningen "Stadens torg" satt upp en tavla där gårdens historia redovisas.

Gård 69, Bergsgatan 10, närmast platsen för båtsmansstugorna, var plåtslagargård 1905-1985. Den förste plåtslagaren var Adolf Andersson. Han följdes av sin son plåtslagarmästare Olov och efter denne tog hans söner, Olof och Hans vid.

Känd för sin Mariefredsvisa blev Olovs syster Signe "Plåt" Holmqvist. På den plats där de ursprungliga båtsmansstugorna låg lät bokförläggaren Isidor Adolf Bonnier år 1905 uppföra det hus som genom sin höga belägenhet utgör ett tydligt landmärke från sjösidan och i dag allmänt kallas "Bonniervillan".

Bergsgatan, norrut, med plåtslagaren Adolf Andersson. I fonden Bonnierska villan. Kritteckning av Harry Karlsson -52

Gård 78, med adress Slottsträdgårdsgatan 9, ligger nedanför berget där båtsmans-stugorna låg. Det låga, vackra, rödmålade huset med frontespis är sannolikt byggt år 1735. Det är känt bland gamla Mariefredsbor under namnet "Fläsklådan" eftersom det till delar är byggt av virke från lådor i

vilka importerades fläsk från Amerika. Gården ägdes och beboddes under 1930-talet av en välkänd Mariefredsprofil, nämligen skraddaren Carl August Berglind, vanligen kallad "Kalle Kula" eftersom han var anmärkningsvärt kutryggig. Det sägs att han, trots detta handikapp, var mycket välklädd och på så sätt gjorde reklam för sin verksamhet. Han dog ogift. Innanför den vackra fasaden mot Slottsträdgårdsgatan och nedanför berget döljer sig en idyllisk trädgård som i sig själv är en pärla.

Bebyggelsen på Båtsmansberget är, som har nämnts, av stort byggnadshistoriskt värde. Med några få undantag bildar gårdarna en genuin miljö som förhoppningsvis kan bevaras.

Gunnar Nordbeck

Rotemästare och båtsmän i Mariefred 1687--1790

Första roten

Gårdarna 1--24; söder Storgatan

Rotemästare: Olof Jonsson, Gabriel Husborg, Gustaf Wallenius, Anders Öhrn, Johan Hellman

Båtsmän: Bertil Andersson Friskop, Lars Grip, Anders Lille, Anders Andersson Lille, Carl Lille.

Andra roten

Gårdarna 25--47; Munkhagsgatan

Rotemästare: Nils Galle, Anders Lagerström, Anders Abbor , Olof Abbor , Eric Forsberg

Båtsmän: Elias Hansson Holm, Nils Biörn , Johan Berg , Lars Jonsson Grip , Anders Lillia, Jonas Nilsson Scherström, Carl Göransson Scherström, Erik Ekström

Tredje roten

Gårdarna 48--67; Långgatan

Rotemästare: Nils Nilsson, Petter Knutt, Lars Fisk, Hieronymus Nilsson, Anders Elg, Johan Elg, Olof Mörtt, Eric Selström

Båtsmän: Anders Andersson Berg, Nils Jonsson Biörn, Johan Andersson Lindberg, Nils Nilsson Järling, Sven Jansson Järling, Jonas Jonsson Jerling

Fjärde roten

Gårdarna 68--90; östra delen av gamla stadsbebyggelsen

Rotemästare: Anders Jonsson, Elias Larsson, Eric Wrang, Sven Svensson, Johan Brant

Båtsmän: Nils Olofsson Lärkia, Per Larsson Holm, Anders Lillia,

Daniel Friskop, Pär Friskop, Anders Olsson Friskop, Johan Peter Friskop

Anm.

Liksom de indelta soldaterna i armén fick båtsmännen nya namn för att skilja dem från alla Andersöner och Pettersöner. Det synes dock inte ha varit lika vanligt och traditionella soldatnamn som t.ex. Svärd och Hård är ovanliga. Friskop torde vara detsamma som Frisk.

Källa: Gustav Lundberg i skriften *Soldater och båtsmän i Kärnbo och Mariefred*, utgiven av Mariefreds HBF